

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми:

ОНІМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи FUKr1-M24 освітньо-професійної
програми Філологія (Українська
мова і література) другого
(магістерського) рівня вищої Освіти
спеціальності 035 Філологія
(Українська мова і література) галузі
знань 01 Освіта / Педагогіка
Ганзюк Юлія Романівна

Керівник:

Коваленко Н.Д., доктор філологічних
наук, професор кафедри української
мови

Рецензент:

Щегельський В.В., кандидат
філологічних наук, ст. викладач
кафедри історії української літератури
та компаративістики

Кам'янець-Подільський – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У СУЧАСНОМУ	
МОВЛЕННІ	9
1.1. Власне ім'я як об'єкт наукового вивчення	9
1.2. Власні імена як складники фразеологізмів	15
1.3. Способи виникнення фразеологізмів з компонентом онімом	17
1.3.1. Основні аспекти імплікації фразеологізмів	18
1.3.2. Експлікація фразеологічних одиниць	21
Висновок до 1 розділу	25
РОЗДІЛ 2	
НОМІНАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ТА ЇХНІ СТРУКТУРНО-	
СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ	26
2.1. Субстантивні фразеологізми з компонентом онімом	27
2.2. Ад'єктивні фразеологізми з компонентом онімом	32
2.3. Дієслівні фразеологізми з компонентом власним ім'ям	35

2.4. Адвербіальні фразеологізми з компонентом ім'ям	
42	
2.5. Вигуківі фразеологізми та їх структурно-семантичні моделі	
45	
Висновок до 2 розділу	
48	
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

У мовній системі фразеологізми посідають особливе й самостійне місце. На відміну від інших одиниць мови, вони функціонують як стабільні словесні комплекси, що відтворюються у готовому вигляді й виступають цілісними за значенням утвореннями із фіксованою структурою та постійним складом.

У сучасному мовознавстві дослідження фразеології досягло значного прогресу: окреслено визначальні риси фразеологізмів як своєрідних мовних одиниць, запропоновано кілька їх класифікацій, описано структурно-граматичні моделі, проаналізовано системні взаємозв'язки між ними, а також створено фразеологічні словники. Вагомий внесок у теоретичне й практичне опрацювання цих питань зробили такі дослідники, як Л. Г. Авксентьев, М. Ф. Алефіренко, Л. А. Булаховський, Н. Д. Бабич, М. Т. Демський, Р. П. Зорівчак, А. О. Івченко, В. С. Калашник, Н. А. Москаленко, Ф. П. Медведєв, Ю. Ф. Прадід, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко, Л. А. Юрчук та ін. Останнім часом особливий інтерес дослідників зосереджений на лінгвокраєзнавчому підході до фразеології (Б. М. Ажнюк, Н. Д. Коваленко), а також на дослідженні національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць (Л. І. Даниленко, Л. В. Мельник).

Упродовж останніх десятиліть науковці дедалі частіше звертаються до аналізу фразеологізмів, які містять у своєму складі власні імена. Такі одиниці формують виразний, емоційно насичений пласт української фразеологічної системи, а компонент *власна назва* надає їм яскравого національного забарвлення. Ономастична фразеологія не лише фіксує етнокультурну своєрідність певного народу, а й через символічні імена передає його ментальність, звичаї та міфологічні уявлення.

Інтерес до функціонування власних імен у складі фразеологічних одиниць виявляли ще в XIX – на поч. XX століття О. О. Потебня,

Ф. І. Сумцов, Ф. І. Буслаєв та ін. Дослідники зауважували, що власні назви як структурні елементи фразеологізмів є потужним експресивним засобом, часто використовуються задля ритміки чи рими та нерідко пов'язані з конкретними історичними подіями.

Фразеологізми з власними назвами досліджуються на матеріалі різних мов: польської (А. М. Кравчук), чеської (Л. І. Степанова), болгарської (М. О. Леонідова), англійської (Б. М. Ажнюк, О. В. Сафронова), французької (Н. Р. Філіппакі), німецької (Р. І. Охштат, Н. П. Щербань). Ці одиниці вивчаються і в порівняльному аспекті: на матеріалі української, польської, німецької та англійської.

Науковці аналізують такі одиниці з огляду на їхню генетичну природу, джерела походження, а також з урахуванням їх структурно-семантичних характеристик.

Особливе місце в дослідженнях посідає проблема семантики власної назви у фразеологічних структурах. Існує поширена думка, що у фразеологізмах власні імена частково втрачають свій первісний статус, набуваючи узагальненого змісту та зближуючись із загальними назвами.

У межах української мови фразеологічні одиниці з компонентом *власне ім'я* вивчаються також у різних напрямках. Дослідники намагаються визначити джерела їх походження (Л. Г. Скрипник, Н. А. Москаленко). У низці праць такі фразеологізми групують за типом власної назви, традиційно виділяючи антропоніми й топоніми, інколи додаючи найменування тварин і етноніми (Л. Г. Скрипник, М. С. Разумейко, Є. С. Регушевський, Ю. А. Маркітантов, Н. М. Пасік).

У процесі дослідження семантики компонентів-власних імен ученими відзначено, що ці одиниці зазнають різних ступенів апелятивації (Н. А. Москаленко). Певні причини появи відономастичних значень окреслює Н. М. Пасік. Мовознавців також цікавлять питання структурно-граматичної організації цього пласта фразеології та принципи його семантичного впорядкування (Л. Г. Скрипник, Н. М. Пасік). Окремі

дослідження присвячено етимологічному аналізу ономастичних фразеологізмів (В. Д. Ужченко, Р. В. Міняйло) та з'ясуванню специфіки їхньої мотивації (Н. Д. Бабич).

Аналіз наукових праць, присвячених ономастичній фразеології, засвідчує, що попри значну кількість досліджень у цій сфері, низка важливих аспектів і далі залишається недостатньо опрацьованою. Зокрема, ще потребує глибшого вивчення склад власних імен, що входять до структури фразеологізмів, їхні формальні особливості та специфіка функціонування у зворотах різного походження та генези. Вимагають уточнення й чинники, що зумовлюють фразеологізацію власних назв різних типів, а також принципи творення ономастичних фразеологізмів. Малодослідженою залишається й семантична сторона власної назви у складі фразеологічної одиниці. В українському мовознавстві до цієї проблеми зверталось чимало учених, проте природа й особливості значення компонента *власне ім'я* досі окреслені неповно, а систематизація таких значень відсутня. Так само потребує ширшого аналізу структурно-семантична організація фразеологізмів із власними іменами, їхня здатність (у межах окремих семантичних та структурних типів) утворювати лексичні варіанти та моделі. Сукупність цих проблем, які в українській лінгвістиці досліджені лише частково, і визначає актуальність теми даної роботи.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в описі семантичних і структурних характеристик українських фразеологізмів із компонентом онімом, а також у визначенні основних відономастичних значень власних імен у фразеологічній системі.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

1. Проаналізувати праці, присвячені власним назвам у мові та мовленні.
2. З'ясувати склад власних назв у межах української фразеології.

3. Окреслити генетичні різновиди та джерела формування фразеологізмів, що містять власні імена.

4. Визначити ключові чинники, які сприяють фразеологізації власних назв.

5. Описати основні моделі творення фразеологізмів із власними іменами.

6. Проаналізувати структурно-семантичні типи та моделі фразеологізмів із компонентом онімом.

Об'єктом дослідження виступають українські фразеологізми, у складі яких міститься компонент *власне ім'я*. Під цим терміном у роботі розуміються слова-компоненти фразеологізму, що базуються на особових іменах, прізвищах, прізвиськах, топонімах, а також дериватах від власних назв – відносних і присвійних прикметниках та словах, утворених за моделлю власних імен (зокрема вигаданих найменуваннях).

Предмет дослідження – семантика та структура фразеологізмів із власними іменами та способи семантичної модифікації компонента-власної назви.

Матеріал дослідження становлять фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом, основою для якого слугують особові імена, прізвища, прізвиська, топоніми, а також їхні деривати – відносні й присвійні прикметникові форми та одиниці, утворені за моделлю власного імені (в тому числі вигадані). Ці фразеологізми дібрані із фразеологічних (зокрема діалектних) словників, тлумачних словників, словників крилатих висловів і пареміографічних джерел.

У дослідженні використовується широке тлумачення фразеології, тому в аналіз залучено не лише ідіоми, сталі словосполучення чи порівняльні конструкції, а й прислів'я, приказки, крилаті вислови — усі відтворювані мовні комплекси (за винятком термінологічних), у структурі яких присутній компонент *власне ім'я*.

Фразеологізми подаються у тій формі, у якій вони зафіксовані у відповідних лексикографічних джерелах. Оскільки в різних словниках порівняльні конструкції з як, мов, наче подаються по-різному (з комою або без неї), у нашій роботі ці одиниці подаються *без коми*.

Методи дослідження. Провідним методом є описовий, разом із його аналітичними прийомами – категоріальним аналізом, класифікацією та систематизацією, що дозволяє провести комплексний аналіз фразеологізмів із власними іменами в сучасній українській мові. Метод компонентного аналізу застосовано для виявлення семантичних нашарувань, яких набувають власні назви в межах фразеологізмів. Статистичний метод використовується для визначення кількісних параметрів: кількості таких фразеологізмів, їх структурно-семантичних типів, моделей і різновидів власних імен у фразеологічному матеріалі.

Теоретична значущість роботи полягає в опрацюванні важливих проблем сучасної української фразеології та ономастики, зокрема в уточненні семантичного статусу власної назви у фразеології та конотативних характеристик фразеологізованих власних імен. Запропонована методика аналізу фразеологізмів із компонентом *власне ім'я* може бути застосована і при вивченні інших фразеологічних груп — з етнонімами, найменуваннями тварин, загальноновживаними назвами осіб тощо.

Практична цінність отриманих результатів визначається можливістю їх використання у створенні підручників та навчальних посібників, у лекційних курсах і спецкурсах із української фразеології, а також у практичних і лабораторних заняттях та під час лексикографічного опрацювання фразеологічних одиниць.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. З теми роботи виголошено наукові доповіді «Власні імена у складі українських

фразем» на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2024–2025 навчальному році (м. Кам'янець-Подільський) та «Фразеологізми з компонентом онімом у західноподільських говірках» на IV Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (7 листопада 2025 року, м. Кам'янець-Подільський).

Обсяг і структура роботи. Робота складається з переліку умовних скорочень вступу, двох основних розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (61 позиція). Загальний обсяг роботи – 62 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У СУЧАСНОМУ МОВЛЕННІ

1.1. Власне ім'я як об'єкт наукового вивчення

Більшість досліджень, присвячених експресивному потенціалу власних назв, зосереджена на аналізі функціонування імен у художній літературі. У цьому напрямку вирізняють кілька основних підходів: вивчення онімів у творчості окремих авторів чи конкретних творів; виявлення загальних закономірностей поетичної ономастики; а також розгляд спеціальних, більш вузьких проблем цієї галузі.

Певним чином до нашої теми дотичні й праці з теоретичної ономастики та загального мовознавства, які розглядають природу власних назв та специфіку їх функціонування.

У нашій роботі ми спираємося на напрацювання зарубіжних і українських мовознавців.

На нашу думку, найточніше визначення природи онімів подає О. А. Мороз. Вона трактує власну назву як слово або словосполучення, індивідуально закріплене за конкретним об'єктом, який водночас має й загальну назву, що пов'язує його з певною групою предметів. Власні назви не співвідносяться безпосередньо з поняттям; їхня визначальна ознака – індивідуальна прив'язаність до об'єкта, яка й відрізняє їх від апелятивів.

Водночас у європейській традиції існують інші підходи. Наприклад, Клод Леві-Строс, узагальнюючи матеріал первісних культур, трактує власні назви як «кванти значення» і розглядає їх у площині класифікації [Леві-Строс 2000: 235], подібно до номенклатурних одиниць. Подібні міркування знаходимо і в Ч. Пірса [Пірс 1955].

Оніми не мають прямого понятійного змісту й пов'язуються лише з тим загальним поняттям, до якого відноситься об'єкт. Це положення

важливе для пояснення механізмів переносного вживання власних назв (на кшталт бермудський трикутник бюрократії).

Серед українських досліджень особливо важливою є праця А. Білецького «Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)» [Білецький 1972]. Для нас істотним є його спостереження щодо перехідних лексем, які можуть функціонувати одночасно як апелятиви та як оніми [Білецький 1972: 161]. Білецький слушно зазначає, що межі між власними та загальними назвами значною мірою визначаються контекстом [Білецький 1972: 160].

Однак низка лінгвістів і філософів наполягає на суворому розмежуванні між цими двома класами слів. Так, Е. Гродзинський [Гродзинський 1973] дотримується погляду про чітке розмежування онімів і апелятивів, хоча водночас визнає існування «загального значення», спільного для індивідуальних уявлень мовців, що забезпечує взаєморозуміння [Гродзинський 1973: 294]. Це фактично підводить до думки про залежність значення імені від мовленнєвої ситуації, а отже – і до визнання нестійких, перехідних лексем.

Таку саму позицію щодо відсутності перехідних випадків займає Ю. О. Карпенко [Карпенко 1974]. Він підкреслює, що з синхронічного погляду слово належить або до онімів, або до апелятивів – *tertium non datur* [Карпенко 1974: 7]. Проте Юрій Карпенко визнає, що за умови усталеного вживання загальної назви для позначення конкретного об'єкта відбувається її онімізація. Так, у вислові «Я їду в місто» слово місто у мовленні жителів Донецька чи Одеси позначає конкретний населений пункт і виконує вже номінативну функцію. Тому, за висновком дослідника, у цьому випадку місто фактично набуває статусу власної назви.

У дослідженнях польського філософа Е. Гродзинського нам імпонує його трактування семантики оніма. На його думку, значення апелятива — це сформована думка про об'єкт, який ним позначають, і вона охоплює

тільки ті характеристики предмета, що є спільними для всіх інших носіїв цієї загальної назви. Такі властивості можуть бути представлені повністю або частково. Натомість власна назва, згідно з ученим, репрезентує індивідуалізоване уявлення про конкретний об'єкт, і ця думка включає всі найбільш істотні риси предмета, відомі мовцеві [Гродзинський 1973: 294].

Подібне розуміння специфіки власної назви вносить певні уточнення в інтерпретацію кореляції «звучання – власна назва – поняття», яку розглядає Ю. Карпенко [Карпенко 1974: 6], зазначаючи, що в моделі «звучання – річ – поняття» бракує останнього компонента, якщо застосувати її до власних назв. Однак при цьому не враховується проміжна ланка — «думка про об'єкт», а в ширшому сенсі – соціальне поле цього імені.

С. Г. Мисик підходить до аналізу власних назв через призму когнітивної діяльності [Мисик 1990], виокремлюючи три рівні: логічний, психологічний та соціально-міфологічний.

- На логічному рівні виявляється провідна диференційно-ідентифікаційна функція імені: воно дає можливість розпізнавати об'єкт у різних ситуаціях і вводити його в комунікативний контекст. Кожному імені відповідає згорнута пропозиція.

- На психологічному рівні формується конкретний образ; тут ваги набувають індивідуальні пропозиції. Це створює передумови для емоційного, образного осмислення оніма, його семантичного переосмислення й естетизації.

- На соціально-міфологічному рівні ім'я виступає маркером не стільки самого об'єкта, скільки сукупності ознак, що закріплені за ним у колективній свідомості. Сюди належать, наприклад, міфоніми, імена державних діячів, країн, міст тощо. На цьому рівні естетичний потенціал власної назви досягає найвищої, міфопоетичної форми.

Семантичне наповнення імені конкретної особи, на думку В. А. Кухаренка [Кухаренко 1990], формується за асоціативним принципом і закріплюється в індивідуальних мовних системах тих людей, які користуються цим ім'ям, але лише певною частиною його загальної семантичної структури. Кожен член суспільства, уживаючи ім'я, несвідомо пов'язує з ним певні риси свого носія, що викликає позитивне чи негативне ставлення не тільки до самої людини, але й до її імені як мовної одиниці.

Згідно з цією класифікацією, до сфери ономастики належать такі групи найменувань:

- особові та псевдоособові назви (найменування тварин, одухотворених предметів — кораблів, поїздів, ляльок тощо — а також персоніфіковані абстракції);
- назви установ і організацій;
- фірмові найменування (типу «кока-кола»);
- назви племен, родів та династій;
- заголовки книжок і мистецьких творів;
- географічні назви та назви небесних об'єктів;
- позначення подій та історичних періодів;
- абстрактні неперсоніфіковані номінації, утворені від власних назв (наприклад, стоїцизм);
- індивідуальні назви відомих предметів (скажімо, окремих дорогоцінних каменів).

Ю. О. Карпенко, як і багато інших ономастів, не погоджується з включенням фірмових назв до складу ономастичної лексики, аргументуючи це тим, що власна назва повинна позначати лише один конкретний об'єкт. Не заглиблюючись у дискусію, зазначимо, що мова

фактично йде про назви марок – унікальних моделей, створених конструктором чи дизайнером і затверджених офіційно, від яких згодом походять найменування серії однойменних виробів. У цій ситуації маємо своєрідну метонімію: марка моделі виступає реалізованою ідеєю про предмет. Коли споживач згадує пиво «Веселий Монах» або кухню «Глорія», він передусім уявляє «ідеальний» зразок, що позначений індивідуальною назвою, а не конкретні матеріальні об'єкти, які лише входять у цей клас.

Проблеми функціонування власних назв у сучасному мовленні, зокрема вторинні вживання реальних онімів та випадки ситуативної онімізації апелювативів у ЗМІ, розгорнуто аналізуються у двох монографіях дисертанта [Ільченко 2003; Ільченко 2003а].

Спільну зі С. Є. Доломаном працю «Про деякі способи стилістичного використання антропонімів у поезії та в публіцистиці» [Доломан, Ільченко 1991: 114–125] присвячено зіставленню окремих стилістичних прийомів використання антропонімів у цих двох стилях. У ній показано, що для художнього та публіцистичного дискурсів властивим є використання таких прийомів, як актуалізація внутрішньої форми імені, полісемія, паронимазія, омонімічне зближення, різного роду трансформації фразеологізмів і відомих висловів, увиразнення звукової структури імен, варіантність антропонімів та антропонімна ампліфікація.

Т. В. Пономаренко та М. Ф. Кравченко [Пономаренко, Кравченко 1990] розглядають відономастичні деривати на кшталт *маніловський*, *маніловщина*, *манілови*. На їхню думку, символізація у таких випадках пов'язана з узагальненням певного явища або групи явищ через відповідний літературний образ. Значення таких імен визначається уявними асоціаціями, що сформувалися в національній мовній свідомості.

Стилістичні аспекти переходу апелюватива у власну назву (ономастичну одиницю) вивчає В. М. Галич [Галич 1990]. Учений

зазначає, що у творчості О. Гончара така онімізація виступає засобом індивідуалізації персонажів, способом філософського узагальнення та виявом авторської громадянської позиції. Соціальну експресивність імен аналізує Є. А. Макаренко [Макаренко 1991], приділяючи особливу увагу функціонуванню парафраз – «вторинних найменувань».

Специфіці заголовків художніх творів як окремої категорії власних назв присвячені дослідження Ю. О. Карпенка [Карпенко 1975]. Л. М. Адамова та І. М. Кучер аналізують функції таких назв [Адамова, Кучер 1990], що певною мірою стосується і газетних заголовків. Автори зазначають, що назви творів часто створюються із застосуванням метафоризації, антитези, алюзії, а також можуть містити ім'я головного героя. Взаємозв'язок заголовка та основного тексту докладно аналізують В. В. Горбань та Є. Б. Іванова [Горбань, Іванова 1990].

Є. Судомоїна трактує власні назви як своєрідні фонові індикатори [Судомоїна 1990]. На її думку, імена, передусім добре відомих особистостей, можуть виконувати роль символів певного комплексу знань та одночасно слугувати сигналами їх актуалізації. Крім того, власні назви стають текстовими асоціативними маркерами, адже суб'єкт оповіді у більшості текстів є центром смислової організації – відповідно, онімі концентрують навколо себе всю інформацію, яку читач пов'язує з конкретною постаттю, і стають ключовими елементами системи внутрішнього мовлення.

Н. Ю. Тодорова [Тодорова 1990] підкреслює роль літературних антропонімів як одного з найвиразніших засобів створення хронотопу, адже вони несуть «історично конкретний сугестивно-асоціативний потенціал». Кожний хрононім формує переконливий мікрообраз просторово-часових координат твору, які в літературі відтворюються через психологічні, причинно-наслідкові та асоціативні зв'язки. Таким

чином, система онімів у художньому творі постає як відбиття цілісного образу художнього простору-часу [Тодорова 1990: 158].

Питанням семантизації власних назв присвячена праця О. І. Фонякової [Фонякова 1990], яка розглядає як онімізацію імен у художньому тексті, їх типізацію та семантичну конденсацію, так і процес апелювання онімів у живому мовленні, де вони набувають експресивно-оцінних значень.

1.2. Власні імена як складники фразеологізмів

Фразеологізми, до складу яких входять власні назви, формують окрему й помітну групу в кожній національній мові. За підрахунками дослідників, в українській мові зафіксовано понад 3500 таких одиниць (враховуючи й діалектні варіанти). До них належать антропоніми – особові імена, прізвища, прізвиська та імена по батькові (приблизно 2700 одиниць), а також топоніми – гідроніми, ороніми, ойконіми, годоніми, дромоніми та інші найменування (понад 700 фразеологізмів) [Мороз 2002: 7]

У сучасній лінгвістиці такі стійкі словосполучення розглядаються з багатьох ракурсів. Найчастіше їх аналізують за семантикою, структурно-граматичними властивостями чи стилістичним забарвленням. Значно рідше увага дослідників зосереджується на генезі та витоках цих одиниць, хоча саме встановлення їх походження є ключовим етапом у вивченні ономастичної фразеології будь-якої мови.

Фразеологізми з власними іменами були предметом дослідження в різних мовах: українській (Л. Г. Скрипник, Н. А. Москаленко), польській (Я. Лагінович, А. М. Кравчук), чеській (Л. І. Степанова), німецькій (О. Ф. Кудріна), англійській (М. А. Зайцева), французькій (Н. Р. Філіппакі). У працях цих учених окреслено широкий спектр джерел ономастичної фразеології, серед яких найчастіше вирізняють античні

(давньогрецькі та давньоримські), біблійні та євангельські, художньо-літературні, а також народнорозмовні першоджерела.

Лише окремі мовознавці пропонують генетичні класифікації фразеологізмів із власними іменами. В українській мові такі одиниці, з огляду на їхнє походження, можна умовно поділити на два типи: корінні та запозичені з інших мов.

Аналіз зібраного матеріалу показує, що переважна більшість становлять саме корінні фразеологізми, які як стійкі словесні комплекси або сформувалися в межах української мови (наприклад: *поживився як турок під Очаковим; наївся як Маня груш; величається як Хома в церкві; Отепер, Семене, ні сюди, ні туди; розумний як Химині кури; Гапка з трудоднями; прописаний у Златополі*), або ж були успадковані з давніших мовних пластів (*Щоб на тебе Див прийшов!; Ой Семене, Семене, ходи, серце, до мене!; Бодай тебе перун забив темненької ночі!*).

Більшість таких одиниць – автентичні українські утворення, властиві лише нашій мові та не представлені в інших, за винятком випадків вторинного запозичення з української. Саме вони репрезентують національно своєрідний характер української фразеологічної системи.

Запозичені фразеологізми з компонентом *власне ім'я* – це ті, що проникли в українську мову з інших мовних традицій. Серед них досить рідко трапляються запозичення у «незмінному вигляді», тобто такі, що зберігають форму, властиву мові-джерелу. До таких належать, наприклад, старослов'янські одиниці: *Адам і Єва; Содом і Гоморра; Мафусаїлів вік* тощо.

Чимало фразеологізмів потрапило до української мови з латинської та грецької, часто через посередництво польської, чеської та російської. Серед них: *Ахіллесова п'ята; бочка Данаїд; слуга Феба; часи Астреї; стріла Амура; перейти Рубікон; дволикий Янус*. Порівняй: рос.

Ахиллесова пята; перейти Рубикон; пол. pięta achillesowa; Janusowe oblicze.

Деякі фразеологізми в українській мові з'явилися внаслідок дослівного перекладу іншомовних конструкцій і становлять собою фразеологічні кальки: *дядечко Сем* (англ. uncle Sam); *вікно в Європу* (рос. окно в Европу).

Варто зазначити, що інколи складно чітко розмежувати фразеологічні одиниці з власними назвами на питоми українські та запозичені. Наприклад, вислів євангельського походження *співати (заводити, скорчити) Лазаря* в українській мові (через народне переосмислення образу Лазаря) набув негативного оцінного значення: 'жебракувати, удавати з себе бідного чи нещасного'. Подібним чином у мовній свідомості українців імена *Катон* та *Янус* пов'язуються в основному з недобрими характеристиками, що й проявляється у висловах: *ставати в позу Катона* – 'виступати як гнівний докорювач'; *дволиций (дволиций) Янус* – 'лицемірна, улеслива, двоєдушна людина'. Так само ім'я біблійної постаті *Пілата* в українській фразеології: *побілів як Пілат* отримує значення 'наляканий'. Водночас ідіоми з національно маркованими онімами (типу *Що можна пану, того Івану зась*) нашаровуються на загальні моделі фразеологізмів, що функціонують у багатьох мовах. Дослідниця А. М. Кравчук відносить подібні звороти з етнічно забарвленими власними іменами до групи інтернаціональних [Кравчук 1999: 13].

На наш погляд, аналіз фразеологізмів із власними назвами з позиції їх генези буде повнішим, якщо паралельно враховувати й джерела їхнього формування. Такий підхід дозволяє уточнити й глибше конкретизувати генетичну класифікацію цих одиниць. Відтак кожен генетичну групу фразеологізмів ми описуємо через визначення їх походження.

1.3. Способи виникнення фразеологізмів з компонентом онімом

У працях з фразеології значну увагу приділено проблемі фразеотворення, тобто процесам формування фразеологічних одиниць. Як відзначає О. П. Левченко, під час аналізу важливо з'ясувати, на основі якого матеріалу створено фразеологізм, які механізми спричинили його появу та як він співвідноситься з іншими мовними одиницями [Левченко 2007: 8].

Науковці називають кілька шляхів і методів утворення фразеологізмів. Н. Ф. Венжинович, спираючись на джерела походження таких конструкцій, виділяє три типи фразеологізації:

1. Лінгвістичний – переосмислення, розширення або звуження семантики елементів вислову.

2. Логічний – пов'язаний із реалізацією певних логіко-семіотичних моделей.

3. Екстралінгвістичний – ґрунтується на стислому відтворенні малих жанрових форм (анекдотів, казок, історичних подій тощо) [Венжинович 2018: 114].

У межах цих типів вчені виокремлюють і конкретні механізми. Так, В. С. Калашник визначає три основні способи формування фразеологізмів:

1. Лексико-фразеологічний – творення на основі окремих слів.

2. Фраземно-семантичний – розширення значення вже існуючої одиниці.

3. Синтаксико-фразеологічний – формування на базі вільних словосполучень або речень [Калашник 1986: 71].

А. В. Тарасова додає ще один тип – фразеологічне калькування [Тарасова 2017: 32].

Усі названі способи характерні й для ономастичної фразеології, на що звертали увагу В. М. Мокієнко, Л. Г. Скрипник, О. А. Мороз та ін. Проведений нами аналіз дозволяє виділити два основні шляхи появи фразеологізмів із компонентом онімом: імплікація та експлікація.

1.3.1. Основні аспекти імплікації фразеологізмів

Серед основних аспектів імплікації фразеологізмів виокремлюємо: переносне значення (наприклад, фразеологізм «*кіт не валявся*» означає, що нічого не зроблено. Слова-компоненти фразеологізму *кіт* та *валятися* не мають прямого відношення до дії, але стійке сполучення передає значення загалом); культурний контекст (розуміння фразеологізму залежить від загального культурного контексту, у якому він використовується); образність (фразеологізми використовуються для надання мові образності, вираження емоцій та економії мовних засобів); непряме значення (імплікація може бути непрямомою, але зрозумілою для носіїв мови, що базується на знанні фразеологізму та його культурного контексту).

Ми під імплікацією розуміємо такий спосіб творення фразеологізмів, за якого розгорнутий багатоконпонентний контекст скорочується до кількох слів або навіть одного елемента [Ганжело 2016: 275]. На цей процес звертали увагу давно. Уже в XIX ст. дослідники зауважували, що прислів'я та приказки (у широкому розумінні фразеологізми) є своєрідними уривками від ширших оповідних форм – анекдотів, байок тощо. О. О. Потебня також описував перехід від розгорнутого тексту до стислому вислову, називаючи це «згущенням думки» чи стягненням розлогої розповіді [Потебня 2022, 95].

Матеріал дослідження переконливо показує, що значна частина народнорозмовних фразеологізмів із власними іменами виникла саме завдяки імплікації. Джерелами таких скорочень були різні фольклорні

жанри: казки, анекдоти, перекази, пісні. Наприклад, стягнення анекдотів простежується у виразах: *Химині кури; Ні туди, Микито, ні сюди, Микито*. Скорочення казок спостерігаємо у висловах: *Ян Забіян, сто душ забив; язиката Феська*. На основі імплікації текстів народних пісень утворилися такі фразеологізми: *Пішла Гандзя в поле жито жати та й забула серпа взяти; До роботи в Гриця порвані чоботи; Ой на річці, на Йордані, нема хліба, ідем далі; Семене, йди сядь коло мене*.

Фразеологізми з міфологічними іменами часто формувалися через імплікацію. Аналіз показує, що широкий контекст того чи іншого міфу або античного сюжету зазвичай стискався до двох компонентів (*скринька Пандори; Авгієві стайні; вавілонське стовпотворіння; Сізіфова праця*), а інколи зводився навіть до одного елемента (*Олімп, Афродіта*).

Біблійні фразеологізми з компонентом онімом виникали двома шляхами. Перший спосіб ґрунтувався на прямому цитуванні біблійного тексту (*Служити Богові і Мамоні; З Назарета що може бути доброго?*). Другий шлях передбачав експресивне згортання сюжету, образу чи притчі в короткий вислів, наприклад: *лоно Авраамове; у костюмі Єви; Содом і Гоморра; Мафусаїлів вік*. Як і в античних джерелах, біблійні контексти здебільшого редукувалися до кількох ключових компонентів.

Фразеологізми книжно-літературного походження з власними іменами виникали аналогічно. Вони або зберігали форму прямої цитати (*Коні іржуть за Сулою, Катай, Матюшо, гуси; сурмлять сурми в Новіграді*), або утворювалися через згортання ширшого тексту, тобто шляхом імплікації (*дух Манфреда*).

У фразеологізмах античного, біблійного та літературного походження власні назви виконують роль своєрідних маркерів, які постійно нагадують про першоджерело та конкретний образ, що став основою вислову.

На думку Л. Г. Скрипник, через імплікацію формуються й так звані історичні фразеологізми з онімами [Скрипник 1970: 56]. Вони передають відомі події української та світової історії, а наявні в них власні імена безпосередньо пов'язані з реальними історичними постатями чи місцевостями, де відбувалися ті події: *Славний козак Максим Залізняк, бив панів звичайно так; Приймаємо тебе, Хмельницький пане, хлібом, сіллю і щирим серцем; добувсь як швед під Полтавою; Кармалюка не жалів на пана бука; На бистрому Дунаї полягли фашистські зграї.* У таких випадках об'ємні історичні контексти стискаються до формату вислову чи навіть одного речення. Варто підкреслити, що імплікація властива лише тим фразеологізмам, які закорінені в реальних подіях, а їхні оніми відсилають до справжніх, але часто вже забутих фактів: *виграв як Дудек на костьолі; Працюю, як Озерний, будуть ниви в зернах.*

1.3.2. Експлікація фразеологічних одиниць

У своїй роботі під експлікацією ми розуміємо процес утворення фразеологізмів на базі одного лексичного елемента або ж тенденцію до розширення вже існуючого фразеологізму через додавання нових компонентів [Баран 1997: 86]. Тобто експлікація – це своєрідне «нарощування» структури слова чи вислову.

Цим способом сформувалася значна частина народнорозмовних фразеологізмів. Найчастіше основою ставали особові імена, рідше – прізвища, прізвиська чи топоніми: *безличний як попів Гриць; Не журиється Антін об тім, батько вмирає, а він млинці вминає; Наша Гаша не розбираша: їсть пряники й не мережані; Гриць має голову з дурниць; Заробила Гапка бісового батька; бреше як Троцький; Граф Потоцький, що в нього розум жіноцький.*

Часто власні імена ще до появи фразеологізму набували певних відономастичних відтінків, на яких і вибудовувалося подальше значення

вислову. Так, ім'я *Хома*, завдяки своїм звуковим і конотативним властивостям, дало поштовх до створення численних прислів'їв і приказок: *І ззаду знать, що Хомою звать; На безлюдді і Хома чоловік; На бідного Хому і дерево пада.*

Процес розширення структури зумовив появу й фразеологізмів із деякими біблійними іменами та іменами святих (*То такий дерун, що з Христа зняв би; На Юрія сіна коню кинь та й вила закинь*).

Експлікація тісно пов'язана з прагненням підсилити емоційність чи розкрити додатковий смисловий потенціал власної назви. Це простежується, наприклад, у таких конструкціях: *Альоша з водокачки; Альоха з хімзаводу; Альоха запальоний; Альоша білогорівський; Вася приморожений; Дунька з бараків; Дунька з трудоднями; Дунька з маслобойні.*

Часто фразеологізми з онімами виникають шляхом розгортання вже існуючих стійких висловів, які розширюються шляхом додавання змінної частини. Це добре видно в прислів'ях та приказках, що мають постійну основу та варіативний продовжувач: *По Савці свитка – По Савці свитка, бо на Савку шита; Саме Савці свитка, от аби ще рукава; По Савці свитка, по пану рубашка; Якраз Савці свитка, тільки рукавів нема.* Або: *Марина м'яка як глина – Марина – як глина: ані жити, ні вмирати, треба другої шукати; Марина м'яка як глина, а Явдоха твердша троха.* Те саме спостерігаємо у виразі *поїхати в Ригу – поїхати в Ригу через Харків.* Очевидно, що фразеологізми з розширеним компонентним складом є вторинними, що підтверджується активною мінливістю їх другої частини.

Фразеологізми, що містять у собі власні імена, формуються не лише шляхом збільшення (нарощення) слова, стійкого вислову чи його частини. Часто вони виникають також через поєднання рівноправних елементів, без яких сам образ фразеологізму не може існувати: *як на Чорнобилі побувати; Христя в намисті; у Київ за хрестами.*

Чимало таких одиниць постають у результаті перифразування – тобто «розчленування» дієслова на віддієслівний іменник та саме дієслово: *читати Храповицького; поїхати в Храпівку; приїхати на Ждановським; поїхати в Ригу; ганяти Чайковського.*

Із зібраного матеріалу видно, що фразеологізми з елементом «власне ім'я» дуже часто з'являються завдяки евфемізації – способу заміни прямого, інколи різкого слова описовим, м'якшим висловом. Наприклад, небажання прямо відповідати на запитання «куди?» спричинило появу численних евфемістичних зворотів: *у Крим по цицалки; у Крим по сіль; у Степанівку за бананами; за кролями в Залуччя.*

Українська мова створила широку систему фразеологічних заміників на позначення «делікатних», небажаних прямо тем, зокрема: смерті, поховання, близького до смерті стану, божевілля чи неадекватності. У цьому пласті є значна кількість локальних фразеологізмів із власними назвами. У висловах, що стосуються смерті, часто згадуються географічні об'єкти, розташовані поряд із цвинтарем: *віднести на Нігинське 74; піти на Смолянку; віднести на Ребрикове; віднести на Лису гору;* антропоніми людей, чиї домівки були біля кладовища: *віднести до Гжебовського; відправити до Великанова;* а також вигадані власні назви: *піти на Козляче; забратися у Вишеньки; поїхати в Гірське; Скоро Грабовський прийде посватає.*

У сучасній українській часто трапляються евфемізовані фразеологізми зі значенням «дурний», «мало кмітливий», «придуркуватий»: *розумний як Федькова кобила; Альоша з водокачки; розумний як Омелько; Павло замазаний.*

Шлях експлікації дає підґрунтя для появи каламбурних фразеологізмів, які нерідко перетинаються або навіть фактично збігаються з перифразами та евфемізмами. Найчастіше вони описують родинні чи свояцькі зв'язки: *Макар бабі рідний Федір; Дід бабі*

троюрідний Яшка; Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка. Також до них належать одиниці, що передають уявні, відірвані від реальності просторові або часові параметри: *Де Рим, де Крим, а де попова груша; Як хан долізе до Криму; Де Рим, де Крим, а де Балабанівка.* Уживаними є й каламбури, створені на основі псевдовласних назв: *дати місце на Могильовській губернії; Бував у Буваличах і видав Видаличі; Чи ти з-під Глухова?*

Варто зазначити, що у процесі формування фразеологізмів із компонентом *власне ім'я* різні способи експлікації можуть взаємодіяти: нарощування поєднується з евфемізацією (*Альоша Черчецький*), перифразування – з каламбурним переосмисленням (*поїхати в Степанівку*), а евфемізація – з каламбуром (*На закудикину гору ганять бабу Федору*).

Висновок до 1 розділу

Отже, сучасна лінгвістика виробила кілька напрямів аналізу пропріальної лексики, які тією чи іншою мірою стосуються теми даного дослідження.

Перший напрям – загальні питання стилістики та ономастики. У працях цього типу визначено теоретичні підходи до природи власних назв, їх експресивних функцій і зв'язку зі «соціальною реальністю».

Другий напрям – вивчення особливостей стилістики імен у художній літературі. Сюди належать: а) аналіз антропонімів у творчості окремих письменників; б) дослідження онімії окремих творів; в) опрацювання специфічних проблем художньої ономастилістики.

Третій напрям – розгляд функціонування власних назв у ЗМІ. Таких досліджень небагато, і вони зазвичай охоплюють окремі аспекти використання онімів у публіцистиці (часто у зіставленні з художньою літературою).

Формування ономастичної фразеології української мови відбувається через два основні механізми – імплікацію та експлікацію. Обидві тенденції є вагомими джерелами творення фразеологічних одиниць. Імплікація сприяє згущенню змісту завдяки економії мовної форми і забезпечує тісне семантичне поєднання компонентів. При цьому власна назва виступає ключовим сигналом, який пов'язує вислів із його походженням. На противагу їй, експлікація порушує принцип мовної економії, надаючи фразеологізмам нових смислових відтінків, а ономастичні компоненти реалізують свої додаткові значення повною мірою.

РОЗДІЛ 2

НОМІНАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ТА ЇХНІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ

Номінативні фразеологізми з власними назвами виокремлюють, спираючись на функціональний та структурний критерії. З погляду функції вони виконують роль називання, беручи участь у процесі позначення певного фрагмента позамовної реальності. Під номінацією розуміють передачу значення позамовного об'єкта (предмета, явища, процесу) за допомогою окремого слова, словосполучення чи номінативно-предикативної конструкції [Мороз 2011: 354]. Номінативна функція визначається будовою фразеологізмів, оскільки в синтаксичному плані вони виступають різновидами словосполучень.

Таким чином, номінативні фразеологізми з власними іменами – це словесні комплекси, частково або повністю переосмислені, що мають номінативно-експресивне значення та позначають істот, предмети, явища, дії, стани, якості тощо. За синтаксичною будовою вони функціонують як різні типи словосполучень [Сафронова 1997: 12]. Виконуючи номінативну функцію, більшість таких одиниць співвідноситься за значенням з окремим словом.

У межах цих фразеологізмів виділяють низку лексико-граматичних підгруп, спираючись на два критерії:

1. Відповідність значення певній частині мови;
2. Синтаксичну роль, яку фразеологізм виконує в реченні.

За цими ознаками розрізняють субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні та дієслівні фразеологізми.

2.1. Субстантивні фразеологізми з компонентом онімом

Субстантивним фразеологізмам із власними іменами притаманна «узагальнено-предметна семантика, завдяки якій вони співвідносяться з іменниками й виконують у реченні синтаксичні функції, характерні саме для іменникових форм» [Алефіренко 1987: 46].

Ці одиниці мають різне походження, що впливає на їхні значеннєві характеристики та можливість утворення варіантів. Зокрема, книжні фразеологізми здебільшого не утворюють лексичних варіантів і тісно пов'язані своїм змістом з античними, біблійними чи літературними джерелами, тому складно піддаються структурно-семантичному моделюванню. Проте серед них можна виокремити типові семантичні й структурні групи.

Семантичні групи субстантивних книжних фразеологізмів з власними іменами

1. На позначення особи: *праматір Єва* – ‘жінка’; *адамове ребро* – ‘жінка’.

2. На означення групи людей: *адамові діти* – ‘нащадки’; *їудине плем'я* – ‘зрадники’.

3. Для характеристики людини або групи людей за зовнішніми та внутрішніми рисами: *дволикий Янус* – ‘лицемір’; *самозакоханий Нарцис* – ‘людина, яка надмірно захоплюється собою, своїми досягненнями та зовнішністю’; *Еолова арфа* – ‘людина, чутлива до чужого горя’; *два Аякси* – ‘вірні друзі’; *Філемон і Бавкіда* – ‘нерозлучне подружжя’.

4. Для позначення фізичних або фізіологічних властивостей: *голова Медузи* – ‘некрасива зовнішність’; *Ахіллесова п'ята* – ‘вразливе місце’.

5. Особи з протилежними рисами: *Адам і Єва* – ‘чоловік і жінка’; *Самсон і Даліла* – ‘сила й підступність’; *Марфа і Марія* – ‘жінка з буденними інтересами – жінка з високими прагненнями’.

6. За родом занять: *Христова невіста* – ‘черниця’; *син Марса* – ‘військовий’; *слуга Мельпомени* – ‘актор’; *слуга Феба* – ‘поет’.
7. На позначення міжлюдських стосунків: *поцілунок Іуди* – ‘зрада’; *троянський кінь* – ‘підступний подарунок’.
8. На позначення держав або їхніх жителів: *жандарм Європи* – ‘царська Росія’; *син Альбіона* – ‘англієць’.
9. Назви неживих предметів: *ієрихонські мури* – ‘міцна будівля’.
10. Сукупність предметів: *вавілонська вежа* – ‘незавершеність чого-небудь; змішання мов’.
11. Достаток або бідність: *ріг Амалфеї* – ‘достаток’; *бочка Діогена* – ‘аскетичне життя’; *Лукуллівський бенкет* – ‘дуже багатий, розкішний обід’; *служіння Ваалу* – ‘погоня за матеріальними благами’.
12. Почуття чи вияв волі: *олімпійські громи* – ‘гнів’; *плач на ріках вавілонських* – ‘туга за втраченим’.
13. Будь-які процеси: *ліхтар Діогена* – ‘пошук істини’; *Сізіфів труд* – ‘марна праця’.
14. Результат або межа явища: *загибель Помпеї* – ‘катастрофа’; *Піррова перемога* – ‘перемога, яка досягається надто високою ціною, часто з величезними втратами, тому вона фактично дорівнює поразці або є сумнівною’; *Авгієві стайні* – ‘надзвичайно забруднене, занедбане місце або вкрай заплутані й запущені справи’; *яблука Гесперид* – ‘коштовність’.
15. Абстрактні поняття та явища: *Содом і Гоморра* – ‘хаос, розпуста’; *Гордіїв вузол* – ‘складна справа’; *скринька Пандори* – ‘джерело лиха’.
Прокрустове ложе – ‘мірило’; *Дамоклів меч* – ‘загроза’; *плач Ієремії* – ‘пророцтво’; *Каїнове діло* – ‘зрада’; *Мафусаїлів вік* – ‘довголіття’.
16. Періоди часу: *часи Астреї* – ‘безтурботні часи’.
17. Позначення місця: *Марсове поле* – ‘поле бою’.

18. Ірреальні поняття: *лоно Авраамове* – ‘рай’; *Гадесові поля* – ‘царство мертвих’.

19. Частина території: *Адамова земля* – ‘неродюча місцина’.

Семантика таких одиниць безпосередньо пов’язана з реаліями, поданими в першоджерелах.

Структурні типи книжних субстантивних фразеологізмів:

1. «Відономастичний прикметник + іменник (Н. в.)»: *Авгієві стайні*; *Гордіїв вузол*; *Прокрустове ложе*; *Каїнове діло*; *ієрихонська труба*; *аркадська ідилія*.

2. «Загальна назва + апелятив (іменник у Н. в.) + власна назва»: *яблука Гесперид*; *стріла Купідона*; *ланцюг Гіменей*; *лоно Авраама*; *праматір Єва*; *плач Ієремії*; *поцілунок Іуди*.

3. «Онім (власне ім’я) + сполучник і + власне ім’я»: *Кастор і Поллукс*; *Дедал і Ікар*; *Марфа і Марія*; *Адам і Єва*; *Самсон і Даліла*; *Содом і Гоморра*.

У поодиноких випадках трапляються варіантні форми, де змінюється лише апелятивна частина: *Іов многотраждальний* (*багатотраждальний*); *Каїнова печать (тавро)*; *дволикий (дволиций) Янус*.

Народнорозмовні субстантивні фразеологізми з власними іменами зазвичай передають оцінку людини за певними рисами чи властивостями. Найчастіше вони описують характер або поведінку особи (наприклад, *Михайло-незгадайло* – ‘розсіяна особа’; *Дмитрун-хитрун* – ‘спритний, хитрий чоловік’; *лепетливий Сьовочка* – ‘балакун’; *кисла Ориська* – ‘плакса’; *Дунька з маслобойні* – ‘дурепа’; *язиката Хвеська* – ‘балакуча жінка’). Значно рідше ці звороти стосуються предметів чи явищ, пов’язаних із людиною (*Маркова причина* – ‘вигаданий привід’; *Іванова хата* – ‘в’язниця’; *Хоминий чай* – ‘фальш, підробка’; *Дуньчина радість* –

‘прищики на губах’; *Химині кури* – ‘нісенітниця, безглузда розмова’). У більшості випадків семантичне навантаження власного імені переноситься на весь зворот.

Як правило, усі народнорозмовні фразеологізми субстантивного типу мають подібні структурні моделі, зокрема:

1. «Прикметник + особове ім'я» (*язиката Хвеська; кисла Ориська*).
2. «Онім (ім'я) + прикметник» (*Альоша запальоний, Вася черчецький, Олена довгопелена*).
3. «Ім'я у формі прикметника (присвійного) + іменник у Н.в.» (*Маркова причина; Мотрині яйця*).
4. «Особове ім'я + прийменник + іменник у непрямому відмінку» (*Альоша з водокачки; Ванька з Бугаївки; Сянько з дідурні; Дунька з трудоднями; Марфа у сливах; Дунька з бараків*).

Для цієї групи характерне часте використання особових імен та топонімів, які, як свідчить мовний матеріал, активно змінюються й варіюються. Наприклад, один зворот може мати багато розмовних варіантів: *Альоша (Ваня, Вася) з Залуччя; Манька (Дуська) з пивзаводу* та ін. Таке коливання стосується насамперед власних імен, що дозволяє об'єднувати фразеологізми народнорозмовного походження навколо основних структурно-семантичних моделей (ССМ). Значення цих фразеологізмів зазвичай збігається з емоційно-оцінними відтінками, притаманними власним іменам у їх складі.

Найчисленнішу групу становлять фразеологізми зі значенням ‘дурний, недалеко людина’, які формуються за такими ССМ:

1. «Ім'я людини + прийменник з (із) + локальний орієнтир = дурний, простакуватий, нерозумний». У цій моделі взаємозамінними є як чоловічі, так і жіночі імена: *Альоша, Ваня, Вася, Федя; Анька, Дуня, Маруся* тощо. Одне ім'я часто має низку побутових варіантів: *Альоша, Альошка, Альоха,*

Льоша, Льоха (Альоха з водокачки; Альошка з дідурні; Льоха з дураківки). Аналогічно функціонують Маруся – Маша – Маня – Манька (*Маруся з водокачки; Маша з Михайлівки; Маня з пивзаводу; Манька білолучанська*).

За даними дослідників (В. Д. Ужченко [Ужченко 1993]), найпоширенішими є імена *Дуня, Альоша, Альоха, Вася*. У межах цієї моделі вони утворюють синонімічний ряд зі спільною негативною конотацією “нерозумний, дурний”.

Локальний орієнтир може бути: виражений а) топонімом: *Бажанове, Бірюківка, Дмитрівка, Селидове* тощо (*Вася з Бажанова; Клава з Бугаївки*); б) відтопонімічним прикметником: *білогорівський, булавинівський* (*Альоша білогорівський; Ваня булавинівський*); в) назвою об’єкта чи установи: *з пивзаводу, з дурдому, з пилорами, з хімзаводу* (*Клава з пивзаводу; Альоша з водокачки*).

2. «Ім’я + оціночний прикметник = дурень», наприклад: *Альоха запальоний; Ваня зачуханий; Вася приморожений; Павло замазаний*.

3. «Ім’я + прийменник з + атрибут людини = дурна/наївна особа»: *Гапка з трудоднями; Дунька з котелками*.

Серед іншої семантики помітною є група зі значенням ‘базіка’, яка утворюється за моделлю: «прикметник із семантикою порожньої балаканини + ім’я»: *язиката Хвеська (Феська, Фенька); лепетливий Сьовочка*.

Зібраний матеріал підтверджує чіткий поділ субстантивних фразеологізмів на книжні та народнорозмовні, що відрізняються як семантичними характеристиками, так і структурними моделями. При цьому саме народнорозмовні одиниці демонструють високу варіантність, зокрема у сфері власних імен, які легко замінюються одне одним, зберігаючи загальне значення вислову.

2.2. Ад'єктивні фразеологізми з компонентом онімом

Ад'єктивні фразеологізми – це «стійкі мовні одиниці, яким властиве категорійне значення атрибутивності та функція позначати постійну властивість особи чи предмета» [Алефіренко 1987: 59]. Усі ад'єктивні фразеологізми, що містять компонент *власне ім'я*, представлені переважно порівняльними конструкціями, які вже «у вихідному вигляді виражають максимально високий ступінь якісної оцінки» [Сафронова 1997: 14].

Серед ад'єктивних фразеологізмів виділяється невеликий прошарок книжних одиниць, до складу яких переважно входять біблійні антропоніми. Такі фразеологічні сполуки описують людину (*мудрий як Саламон* – ‘надзвичайно мудрий’; *врода як у Ірода* – ‘неприваблива людина’; *злий як Луціпер* – ‘дуже злий’), рідше – предмети (*ніж гострий як Пилат* – ‘дуже гострий ніж’).

Для порівняльних фразеологізмів біблійного походження варіативність лексичних компонентів зазвичай не характерна. Лише окремі ім'я біблійних персонажів іноді зазнають народної інтерпретації, через що потрапляють до більш продуктивних структурно-семантичних моделей. Наприклад, модель типу: «мудрий (премудрий), розумний + порівняльний сполучник як + ім'я (у звичній формі або у формі присвійного прикметника) + елемент одягу, що їй належить = дурний, але з претензією на розум»: *розумний як Соломонів патинок; розумний як Соломонів папуць; мудрий як штани Соломона; мудрий як Соломонові ногавиці; розумний як Панькові штани; мудрий як Беркові штани*. Порівняймо аналогічну модель: мудрий, розумний + порівняльний сполучник як + присвійна форма імені людини + домашня тварина, що їй належить = дурний із претензією на кмітливість/розум”: *розумний як*

Дуньчина коза; розумний як Сидорова коза; розумний як Беркове теля; розумний як Хведорова кобила.

Значно численніше представлені власне народнорозмовні ад'єктивні фразеологізми з особовими іменами. Як зазначає Л. Г. Скрипник, саме «в стійких порівняннях найповніше простежуються національно-специфічні риси мислення певного народу, його оцінні орієнтири, образне бачення світу та своєрідні інтерпретації дійсності» [Скрипник 1973: 124].

До складу таких фразеологізмів найчастіше входять особові імена, рідше прізвища чи прізвиська, інколи трапляються топоніми, наприклад: *як Іванів стовп; хитрий як Гриць до суніць; як Михайко з Рівного; дурний як Омелько; брови як у Брежнєва.*

З погляду синтаксичної побудови «порівняльні фразеологізми з власними іменами здебільшого є трикомпонентними структурами, що складаються з основи, референта порівняння та сполучника порівняння» [Алефіренко 1976: 43–44]. У ролі основи найчастіше виступають якісні прикметники (*дурний як Скоропадський; чесний як Панькові штани*). Іноді основа опускається (*як Альоша; як Фрося; як Іванів стовп; як Клава*), унаслідок чого фразеологізм переходить у двокомпонентний тип [Алефіренко 1976: 46]. Агентом порівняння може бути власне ім'я або його сполучення з іменником (у тому числі прийменниковими конструкціями): *дурний як Омелько; як тишної Явдохи ковток; розумний як Беркова ярмурка*. Деякі порівняльні фразеологізми містять додаткові компоненти, що поширюють основу або агента: *хитрий як Гриць до суніць; як Зіна з магазина; спритний як Матвій до куропатв*.

Залежно від домінантної ознаки ад'єктивні фразеологізми поділяються на такі семантичні групи:

1. Інтелектуальна характеристика особи: *дурний як Хведя з водокачки; як Дунька у сливах; як Хима з Єрусалима* – дурний, нерозумний.

2. Зовнішній вигляд людини: *як Мотька з вокзалу* – ‘неохайний’; *гарний як Панькові штани* – ‘негарна людина’; *великий мов Пирятинська верства* – ‘дуже високий’.

3. Внутрішні властивості людини: *хитрий як Гриць до суніць* – ‘дуже хитрий’; *безличний як попів Гриць* – ‘безхарактерний’; *як Зіна з магазину* – ‘дивакуватий’.

Різнотипний фактичний матеріал дозволяє окреслити кілька провідних структурно-семантичних моделей ад’єктивних порівняльних фразеологізмів, у складі яких функціонує компонент *власне ім’я*.

1. «Як + ім’я людини + прийменник з + локальний орієнтир = неохайно вбраний». У межах цієї моделі переважають жіночі особові імена – *Дунька, Манька, Марфа, Мотька, Клава, Настя, Фрося*, тоді як локальні орієнтири подаються через загальні назви місць (з *бомбоскладу, у сливах, з пивзаводу, з мильного заводу*): *як Дунька з бомбоскладу; як Клава (Маня, Манька) з пивзаводу; як Марфа (Дунька) у сливах; як Манька з мильного заводу; як Мотька з вокзалу; як Настя запрестинська*. У деяких випадках локальний орієнтир не вживається, наприклад: *як Маня; як Клава; як Фрося; як Фрося Кулакова*.

2. «Хороший, гарний (з протилежним значенням) + порівняльний сполучник як + ім’я у формі присвійного прикметника + одяг, що належить людині = некрасива людина». У такій структурній моделі використовуються прикметники, утворені від чоловічих імен *Панько* та *Микита*: *хороший як Микитина свита навиворіт; гарний як Панькові штани*.

3. «Дурний + ім’я + локальний орієнтир = дурний». Тут переважають чоловічі імена – *Альоша, Стецько, Омелько, Хведя*; зрідка з’являються прізвища (*Скоропадський*). Локальний орієнтир уживається не завжди: *дурний як Стецько; дурний як Омелько; дурний як (Альоша) Хведя з водокачки, дурний як Скоропадський*.

Ад'єктивні фразеологізми з власними іменами зазвичай мають форму порівняльних конструкцій і виражають певну якісну рису людини. Переважно в них фіксуються особові імена, рідше – прізвища або географічні назви.

2.3. Дієслівні фразеологізми з компонентом власним ім'ям

Дієслівні фразеологізми – це стійкі одиниці, що передають узагальнене процесуальне значення, виражене через дієслівні категорії виду, стану, способу, особи й часу [Алефіренко 1987: 53]. Це найбільший та найпродуктивніший клас серед номінативних фразеологізмів.

Такі фразеологізми описують різні дії, процеси та стани й за будовою поділяються на компаративні та некомпаративні. До їх складу входять особові імена, прізвища, топоніми, вигадані назви.

Серед книжних дієслівних фразеологізмів виділяються ті, що позначають широкий спектр дій та станів (залежно від джерела походження): *осідлати Пегаса* – “стати поетом”; *висіти Дамокловим мечем* – ‘постійно загрожувати’; *розрубати Гордіїв вузол* – ‘рішуче розв’язати складну проблему’; *скидати з себе ветхого Адама* – ‘відмовлятися від старого’; *зустати як Адам* – ‘залишитися без майна’; *читати Сивіліні книги* – ‘передбачати’; *іти в Каноссу* – ‘принижуватися, поступатися всупереч переконанням’; *навалювати Оссу на Пеліон* – ‘створювати щось грандіозне’; *душа відійшла до Аїда* – ‘померти’.

Типовою для них є структура: «дієслово + особове ім'я (або топонім) у непрямому відмінку + залежний компонент». У деяких варіантах фіксується варіювання неономастичних складників: *співати (заводити, скорчити) Лазаря*.

Народнорозмовні дієслівні фразеологізми мають значно ширшу семантичну палітру й підвищену здатність до лексичних заміन.

Некомпаративні конструкції позначають різноманітні дії, пов'язані з людиною: 'обманювати' – *Ваньку ганяти; розказувати Дуньчину грамоту; Клаву дратувати*; 'ледарювати' – *Дуньку валяти*; 'дрімати' – *никони ловити; піймати Никона*; 'глибоко заснути' – *поїхати в Храпівку; Храповицького задати; читати Храповського*; 'кинути невдоволений погляд' – *дивитися Касіяном*; 'чаювати' – *ганяти Чайковського*; 'ригати' – *ганяти Веклу; зустріти бабу Веку; поїхати в Ригу*; 'швидко зникнути' – *Манькою звати*; 'довідатися про щось із розмови' – *почути по Дусьчиному радіо*.

Найчастіше у цій групі фіксуємо евфемізми зі значеннями: смерть та божевілля, розумова відсталість.

Їхня будова типова: «дієслово + прийменник + власне ім'я».

Основні ССМ некомпаративних дієслівних фразеологізмів:

1. а) «відправити когось (дієслово руху) + прийменники до/в + місцевий орієнтир = поховати». Уживаються: *віднести, відвезти, відпровадити, відправити*. Місцеві орієнтири – імена, прізвища, по батькові, топоніми (реальні чи вигадані), пов'язані з кладовищем: *віднести на Нігинське 74; піти на Смолянку; віднести на Ребрикове; віднести на Лису гору*; антропоніми людей, чиї домівки були біля кладовища: *віднести до Гжебовського; відправити до Великанова; на Горбачове*.

б) «піти (дієслово руху) + прийменник до + місцевий орієнтир = померти». Вживаються: *піти, поїхати, потрасти, перевестись, переїхати, відправитися: випровадитися на Поталове; поїхати до Семена; піти до Тоньки; потрасти до Дахи; відправитися до Кіндрата; піти до Івана Могильного; перевестись до Вишневського; переїхати на Нігинське*.

2. а) «пора + прийменник в/на + місцевість з психлікарнею = збожеволіла людина». У цій моделі варіюються назви різних місцевостей, де є психіатрична лікарня – назви міст, вулиць: *пора в Скаржинці; пора в*

Бірюківку; пора в Алмазну; пора в Зоринськ; пора на Пашковського; пора в Сватове.

б) «втекти + прийменник з + місце з психлікарнею = бути розумово відсталим, недоумкуватим, дурним», наприклад: *втік зі Скаржинець; з Алмазної втекти; зі Сватова втекти; із Зоринська втекти; з Бірюківки втекти; з Новожданівки втік.*

в) «від'їхати / їхати / відправити + прийменник до/на/в + місцевість з психлікарнею = втратити розум», наприклад: *відправити в Скаржинці; від'їхати на Новодруженку; їхати в Алмазну клеїти коробочки; відправити у Бірюківку; відправити у Сватове; у Сватове за білетом відправлятися.*

Конотативне значення власних назв у таких фразеологізмах не збігається з їхнім прямим змістом.

Компаративні дієслівні фразеологізми.

Компаративні одиниці з власними іменами позначають різні дії й стани людини та відрізняються високою образністю завдяки наявності порівняння. Частина з них межує з ад'єктивними чи адвербіальними одиницями, що залежить від того, чи включено дієслово-супровід у фразеологізм: як *Іванів стовп (вимахати)* – ‘дуже високий’; *зайшов як Іван до Радивона* – ‘зайшов надовго’; як *Мартин у сливах (заливатися)* – ‘дуже голосно’; *бабахнув як Пилип із засідки* – ‘ударив раптово’.

Дієслівні фразеологізми мають насамперед процесуальне значення, хоча обставинний компонент частково зберігається. Це пояснюється тим, що деякі прислівникові фразеологізми переходять у дієслівні через включення дієслова [Ужченко 1993: 85]. Таким чином, загальне значення таких одиниць відображає інтенсивність дії або її якісну/кількісну характеристику: *напали як Янцеві собаки* – ‘дуже люто напали’; *об'ївся як Митро Матяш меду* – ‘дуже наївся’.

Дієслівні фразеологізми компаративної структури відображають такі значення:

1. Неохайне, непривабливе вбрання: *підтикалась як Мелашка на свайбі; запнулася як та Мар'яна; вплуталась як Настя в лапті.*

2. Стан сп'яніння, вживання алкоголю: *розібрало як Омелька після сироватки; іти як штирі Мар'ї; спився як Беля.*

3. Нерозбірлива мова: *говорить як Петро німий.*

4. Специфічний спосіб пересування: *ходить як Лейба* – ‘недбало та повільно’.

5. Раптові або недоречні дії: *бабахнув як Пилип із засідки* – ‘вихопитися несподівано’; *вискочив як Хведька з електрички* – ‘сказати щось недоречне’.

6. Дії, що не приносять очікуваного результату та пов'язані з втратами: *виграв як Костюк на вовні; заробив як Хома на качалках; виграв як Лизя в спортлото; заробив як Гнат на вовні; удалося як тій Солосі; купив як Ярема чорта; доробився як Мошко на шпильках.*

7. Фізичний стан: *як на Чорнобилі побувати* – ‘бути знесиленим, нездоровим’.

8. Розумова діяльність: *наче з Кирилівки вискочив* – ‘бути неповноцінним, дурним’.

9. Вчинки та дії, що виявляють внутрішні властивості людини: *перейшла як Уляна на лядську віру* – ‘зрадити’; *величає сі як Гриць портками* – ‘пишатися без підстав’; *посміхається як Марина в маці* – ‘нерозумно посміхатися’; *розуміється як Мошко на перці* – ‘нічого не розуміти’; *бреше як Геббельс* – ‘обманює’; *уперся як Таїська у вівтар; заманулось як Веклі кисличок* – ‘дуже сильно чогось хотіти, стояти на своєму’.

10. Надмірні дії: *набрався як Мартин мила* – ‘перепити’; *хапає як Мартин мило* – ‘жадібно їсти’; *загрібати як Іван* – ‘дуже багато брати’; *набився як Сидорової кози* – ‘дуже сильно побити’; *об’ївся як Митро Матяш меду* – ‘об’їстися’; *розбалакалася як Варка на остановці* – ‘дуже багато і довго говорити’.

11. Надокучливі дії: *прилип як до Гандзі Пилип*; *носитья як Іван з дверми* – ‘постійно набридати’; *носитья як Мартин з балалайкою* – ‘вихвалитися незначним’.

12. Дії, спрямовані на образу: *піймала як сорока Якова*; *як Хому за вус (водити) обібрали як цигани Варку* – ‘обманювати’.

13. Дії, що призводять до тривалої відсутності або зникнення людини: *піти як Сидорова коза*; *пропали як Борисові бички*; *зайшов як Іван до Радивона* – ‘надовго зайти’; *пропав як Гаврило з голоду* – ‘померти’; *поїхав як у Крим по сіль* – ‘надовго зникнути’.

14. Дії, що спричиняють проблеми чи невдачі: *заплутався як Самсон у гарбузинні* – ‘заплутатися у справі’; *пролетів як фанера над Парижем* – ‘зазнати невдачі’; *занесло як Панька в сілосну яму* – ‘потрапити у халепу’.

15. Непотрібні, безрезультатні дії: *товчеться як Савка по пеклу* – ‘безцільно метушитися’; *бігає як Ганна без солі* – ‘метушитися’;

Структурно порівняльні фразеологізми формуються за моделлю: дієслово (основа порівняння) + сполучник як + власне ім’я + іменник з прийменником: (*вискочив як Льонька з електрички*).

Аналіз ономастичного матеріалу демонструє різноманітність варіантів компаративних дієслівних фразеологізмів. Основні структурно-семантичні моделі включають:

1. «Бігати + порівняльний сполучник як + ім’я + без чого, десь = метушитися, безладно рухатися»: *бігає як Синякова чустря*; *товчеться як*

Савка по пеклу; носитья як Катря в постолах; бігає як Ганна без солі; бігає як Настя в коноплі. Дієслова варіюються за синонімічними значеннями: б'ється, бігає, заколотив, крутиться, працює, розходився, сновигає, совається, товчється, човпється, шатається як Марко по пеклу.

2. «Несподівано з'явитися + порівняльний сполучник як + ім'я + з рослин = вискочити недоречно, сказати щось недоречно, не до ладу»: *вирвався як Пилип з конопель; вискочив як Мартин з конопель; вискочив як Кіндрат з конопель; вискочив як Сень з конопель; вискочив як Кузьма з маку; гульк як Пилип з кукурудзів; вискочив як Панько з маку; вискочив як Льонька з електрички; вискочив як Дунька з маку; вискочив як Ілько з гороху.* За спостереженням А. О. Івченка, найпоширеніші – ім'я *Пилип* і рослина *конопля*; інші комбінації локальні [Івченко 1996: 102].

3. «Заробити + порівняльний сполучник як + ім'я + на чомусь = зазнати втрат замість прибутку», наприклад: *заробив як Мартин на милі; заробив як Заблоцький на милі; заробив як Луцько на милі; заробив як Хома на булках; виграв як Костюк на вовні; заробив як Марко на вовні; заробив як Гнат на вовні; виграв як Пуцько на рибі; виграв як Тіцький на мірці; заробив як Лейба на ранніх сливах; заробив як Мишко на лимонах; виграв як Шльома на оренді; заробив як Бродський на грудці цукру; доробився як Мошко на шпильках; виграв як Дудек на костелі.*

Найпопулярніше прізвище – *Заблоцький* (варіанти: *Заболоцький*, *Заболотей*), пов'язане з легендою про купця з Вільно XVII ст., який торгував милом і житом, але отримав втрати, а не прибутки [Аксамітов 1978: 193].

Подібні моделі трапляються й у слов'янських мовах, зокрема в білоруській та польській: *білор.*: *зарабіў як Трактоўвскі на яйках; зарабіў як Шлема на арэндзе; польськ.*: *Zarobił jak Trentowski na jajach; Zarobił jak*

Zabłocki na mydle; Zarobił jak Soltan na gęsiach; Zarobił jak Michałek na wieprzach; wyszedł jak Ciemniowski na rakach.

4. «Носитися + порівняльний сполучник як + ім'я людини + з + чимось = приділяти надмірну увагу, вихвалитися». У цій моделі фіксуються особові імена та їхні розмовні варіанти (*Іван, Ваня, Маня, Манька, Дунька, Мартин, Химка*): *носитья як Ваня з дверми; носитья як Маня з караваєм; носитья як Мартин з балалайкою; носитья як Дунька з трудоднями; носитья як Манька з млинцями; носитья як Химка з маслом.*

5. «Бреше + порівняльний сполучник як + ім'я = обманює, говорить неправду», наприклад: *бреше як Троцький; бреше як Геббельс; бреше як Ляван*. Цікаво, що в таких фразеологізмах трапляються відомі прізвища та прізвиська, проте на сучасному рівні вони часто втрачають первісну мотивацію і внутрішню форму.

6. «Обманювати когось + порівняльний сполучник як + хто + кого = обвести навколо пальця», наприклад: *піймала як сорока Якова; обібрали як цигани Варку; обчокав як циган Векл;*.

7. «Надмірно, жадібно їсти + порівняльний сполучник як + ім'я + що їсть = об'їстися, переїсти»: *допався як Мартин до мила; хапає як Мартин мило; лигає як Мартин мило; наївся як Маль груш; наївся як Мартин мила; підлатався як Май груш; об'ївся як Маня груш; об'ївся як Панько тіста на великдень; об'ївся як Митро Матяш меду.*

8. «Загинути + порівняльний сполучник як + ім'я людини/етнонім + дець = зазнати невдачі, не поталанити», наприклад: *пропасти як швед під Полтавою; пропасти як Головка в базарі.*

9. «Волочитися + ім'я людини + атрибут = повільно рухатися», наприклад: *волочиться як Хведькова кобила; волочиться як Павлів бик.*

10. «Заплутатися + порівняльний сполучник як + ім'я + у чомусь/де = потрапити в халепу», наприклад: *заплутався як Семен у віжках; заплутався як Самсон у гарбузинні; занесло як Панька в сілосну яму.*

11. «Виглядати + порівняльний сполучник як + ім'я + з рослин = виглядати з острахом», наприклад: *виглядає як Марко з конопель; виглядає як Омелько з конопель.*

Виділені моделі дієслівно-компаративних фразеологізмів демонструють широку варіативність ономастичних компонентів, які функціонують як синоніми. Значення цих фразеологізмів має негативну оцінку дій людини та її вчинків, формуючи відповідні конотації для особових імен та прізвищ.

2.4. Адвербіальні фразеологізми з компонентом ім'ям

Адвербіальні фразеологізми – це «одиниці з кількісною або якісною обставинною семантикою, без морфологічних парадигм, що виконують функцію обставин у реченні» [Алефіренко 1987: 62].

Адвербіальні фразеологізми з власними іменами (книжного та народного походження) позначають:

1. Кількісні ознаки: *як на Меланину свадьбу, сім мішків гречаного Гаврила* – ‘багато’; *з Антонову сльозу* – ‘мало’.

2. Якісні ознаки: *як у бочку Данайд, пиши письма через Бердичів* – ‘марно, даремно’; *тепло як Савці на белебні* – ‘холодно’; *як з рога Амальтеї* – ‘щедро, рясно’; *як в Архипа на городі* – ‘неохайно, недбало’; *так гарно як Насті в постолах* – ‘дуже некрасиво’; *як у Христа за пазухою* – ‘добре, у безпеці’.

3. Місце: *як до Києва рачки, куди Макар телят не ганяв, далеко як у Хрангай пішки, де Сидір козам роги править, у Крим по пищалки* –

‘далеко, дуже далеко’; у *Савці на лавці* – ‘невідомо де’; по *Марусин пояс* – ‘до певної межі’.

4. Спосіб дії: як *лин по Дону* – ‘швидко, впевнено’; як з *Лисої гори* – ‘швидко, з усіх ніг’.

5. Час дії: від *Адама, від Ноя потопу говорити* – ‘з самого початку’; за часів *Адама, за царя Горошка, за царя Хмеля* – ‘дуже давно’; на *святого Миколи* – ‘ніколи’; до *Фенькиних віників* – ‘дуже довго’.

Синтаксична структура адвербіальних фразеологізмів з власними іменами побудована за моделлю:

1. Словосполучення: а) «прийменник + власне ім'я + (прийменник) + іменник»: з *Антонову сльозу; по Марусин пояс*; б) «як + прийменник + власне ім'я + іменник»: як в *Архипа на городі; як на Меланину свайбу; як з рога Амальтеї*; в) «(прислівник) + як + прийменник + власне ім'я + прислівник (іменник + прийменник)»: як до *Києва рачки; тепло як Савці на белебні; мокро як у Савки під носом; далеко як до Бабахан пішки*.

2. Підрядних частин складних речень: *де Сидір козам роги править; куди Макар телят не ганяв*.

Поширені такі структурно-семантичні моделі адвербіальних фразеологізмів:

1. «Прислівник *туди/де/куди* + підрядний сполучник місця + ім'я людини + тварина + дія = дуже далеко», наприклад: *де Сидір козам роги править; туди, де Тарас свині не пас; куди Макар телят не ганяв*.

2. «Прислівник *далеко* + порівняльний сполучник *як* + до топоніму + спосіб пересування = дуже далеко», наприклад: *далеко як до Києва на чотирьох; як до Києва рачки; далеко як до Бабахан пішки; далеко як у Хрангай пішки*.

3. «Прийменник *у/на/до* + топонім + *за/по* + непотрібна дія = кудись, куди не потрібно знати», наприклад: *у Кряківку за бананами; на*

Кудикало; до Хведори збирати помідори; до баби Яги збирати кості; до баби Кудичихи; у Крим по пицалки; за кролями у Степанівку.

4. «Прийменник за + казковий персонаж (у род. в.) = дуже давно». Використовуються як реальні, так і вигадані імена (*Панько, Тимко, Митроха, Сибко, Горох, Горошок, Опеньок, Гвіздок*): *за царя Митрохи, як людей було трохи; за царя Панька; за короля Сибка, як була земля тонка; за царя Панька, як земля була тонка; за царя Беня, як була людей жменя; за царя Гороха, як було людей троха; за царя Горошка, як хліба не було ні трошка; за царя Опенька, як була земля тоненька; за царя Цвочка; за царя Непитайла*. Подібні форми присутні й у польській мові: *za króla Gwoździka; za króla Swieczka*.

5. «Прийменник за + історичний володар (у род. в.) = дуже давно». Ця модель «уточнює попередню й пов'язує фразеологізми з історичними постатями та подіями, що підживлює внутрішній потенціал фразеологізмів» [Ужченко 1994: 397], наприклад: *за царя Хмеля; за старого Хмеля, як було людей жменя; це було за гетьмана Хмеля, як було людей жменя; за короля Саса наїлись люди хліба і м'яса, як настав Понятовський, то все пішло по-чортовськи; за Марії Терези; за Ференц Йожка*. У польській мові поширені: *za króla Augusta; za panowania króla Łokietka*.

6. «Прийменник на + фіктивний святий (вигадане ім'я) = ніколи», наприклад: святий Нікола (від *ніколи*), святий Нігда (від нігде – у значенні 'ніколи'), святий Динда (від *деінде*): *на святого Ніколи; на святого Нігда; на шьватога Динди*. У фразеологізмах цієї категорії застосовуються вигадані імена святих. Польський аналог: *na święty nigdy; na świętego Dugdy nie będzie to nigdy*.

Спостереження показують, що адвербіальні фразеологізми включають різні типи власних імен – це особові імена, прізвища, топоніми, а також вигадані імена і місця. Їхня семантика співвідноситься

з класичними прислівниковими значеннями: час, місце, спосіб дії та ознака дії. Народнорозмовні форми демонструють значну варіантність.

2.5. Вигуківі фразеологізми та їх структурно-семантичні моделі

Вигуківі фразеологізми – це одиниці, які передають різні емоції і не виконують номінативної функції [Алефіренко 1987: 67].

До них належать фразеологізми з власними іменами, що мають емоційно-оцінне значення, передають почуття людини та модально-оцінні характеристики ситуацій.

За семантикою їх можна поділити на такі групи:

1. Схвалення без шкоди співрозмовнику: *Будь ти собі Семене й без мене!; Про мене, Семене!; Про мене, Семене, аби я Іван!*
2. Побажання: *Гуляй Гиря: три дні свят!; З Богом, Парасю!; З Богом, Марусю, по морозцю!*
3. Здивування: *Куди тобі до Перекладовського!; Гляньте! Христя в намисті!; Якого Антипка кричиш?; Чи й ти, Грицю, пан?; Чи й Гапка люди?*
4. Привітання: *Здоров, Терешку, в новій сорочці!; Здоров, куме Науме!; Будь здоров, Паньків Олексю!*
5. Спонування до дії: *Мели, Денисе, погода тягне!; Крути, Гаврило!; Мели, Єміля, – твоя неділя!; Ану, Матвійку, засмієсь на копійку!; Засмієся, Андрійку, дам тобі копійку!; Часник, цибуля, підскоч, Микула!*
6. Волевиявлення мовця: *За всі голови і за Мартинові діти! (Пропадай!); Світ за очі та в Водяну!*
7. Запевнення в достовірності того, що сказано: *Буде й Льонька в Михайлівці попом; Турецький син буду, коли то неправда.*

8. Незадоволення або обурення (лайка): *Знатимеш ти Кузьчину матір!; Андрух – бодай оглух!; Погано, Тетяно!; Ти Буньку сомплавий!; Мазена! Будь воно турецьке!; Де ти поза Уманню ходиш!; Гуляй, Вася!; Шукай двері!; Пішов би ти поза Уманню!; То ще Дорожівський палій!*

9. Роздратування, погрози, агресія: *А щоб тебе Кузьма (Хома) вбрикнув!; Щоб ти не минув Вересоцької греблі та Хоменкових рук!; Бодай єм відвідав Іванову хату!; Щоби ті Савка з'їв!; Як я тобі дам, то будеш знати, по чім в Новім Костянтиніві гребінці!; Щоб тебе понесло на папороть-могили та на Щокотин слід!; Стерло би ті, як Бачинську гору!*

10. Розчарування: *От і крути, Хомо, головою!; От тобі, Гапко, книш!; Гопай, Зосю!*

11. Застереження: *Сохраняй нас, Боже, од пана Кастяна, од вербових дров, телячого кожуха, заячої шапки і свинячих постолів!; Спаси нас, Боже, од папи римського та хана кримського!*

12. Імперативні формули в іграх: *Панас, Панас, кинься до нас!*

13. Поганяйлівські формули: *Господи, помагай з ночвами на Дунай!; Но! З долини в долину та на свою Україну!*

Синтаксична організація: вигуківі фразеологізми з власними іменами здебільшого є простими окличними та спонукальними реченнями, часто з дієсловом у наказовому способі (*От і крути, Хомо, головою! Мели, Єміля, - твоя неділя!*). Широко використовуються частки (*А щоб ти попав на Серпяжин шлях! От тобі Гапко й книш! бодай єм відвідав Іванову хату!*).

Структурно-семантичні моделі:

1. Погроза: «щоб + когось + ім'я + покарання», наприклад: *А щоб тебе Кузьма (Хома) вбрикнув!; Щоби ті Савка з'їв!*

2. Розчарування: «от + є (маєш) + ім'я + річ», наприклад: *От тобі, Гапко, книш!; От тобі, Гандзю, книш!; Маєш, Гандзю, книш!*

3. Побажання нареченій: «з Богом + ім'я + дія», наприклад: *З Богом, Парасю! З Богом, Марусю, по морозцю! З Богом, Парасю, коли ся трапляє Івасьо!*

4. Байдужість або схвалення: «про мене + ім'я + умова», наприклад: *Про мене, Семене! Про мене, Семене, хай усі коло мене, аби я зверху; Про мене, Семене, аби я Іван; Про мене, Семене, хоч ти й ляж на свині; Про мене, Мартин, хоч головою об тин.*

5. Агресія/погроза з локальним орієнтиром: «щоб + займенник + куди + топонім», наприклад: *Щоб тебе понесло на папороть-могили та на Щокотин слід!; А щоб ти попав на Серпяжин шлях!; А водили би ті до Берна!; Носило би тебе попід Гаджини та попід шиці!; Щоб ти не минув Вересоцької греблі та Хоменкових рук і ніженського суда!; Пішов би ти поза Уманню!* Топоніми тут не лише орієнтири, а й несуть негативну конотацію: *Уманський суд* був несправедливим, *Серпяжин шлях* – складним для проходження, високі гори *Гаджини* та *Шиці* – природні загрози.

Таким чином, вигуківі фразеологізми з власними іменами, хоч і нечисленні, демонструють багатство семантичних відтінків і різноманіття емоцій, будуючись за усталеними структурно-семантичними моделями української мови.

Висновок до 2 розділу

Структурно-семантичний аналіз фразеологізмів із компонентом *власне ім'я* дозволяє підсумувати основні результати проведеного дослідження:

1. Фразеологізми з власними іменами класифікуються за структурно-семантичними типами на номінативні (серед яких субстантивні, ад'єктивні, дієслівні та адвербіальні) та вигуківі. Вони різняться за семантичним змістом та структурою, відрізняються здатністю до варіативності та формування власних структурно-семантичних моделей.

Субстантивні фразеологізми книжного стилю найчастіше стосуються людини та її атрибутів, рідше – неживих предметів, часу та простору. Народнорозмовні субстантивні фразеологізми семантично пов'язані з характеристиками людини (здебільшого негативними) і лише зрідка позначають предмети чи явища.

Ад'єктивні фразеологізми з власними іменами представлені переважно порівняльними конструкціями, що базуються на народнорозмовних формах. У складі цих фразеологізмів найчастіше зафіксовані особові імена, тоді як прізвища, прізвиська та топоніми трапляються рідко. Їх семантика зосереджена на негативній оцінці людини, її інтелектуальних здібностей, внутрішніх та зовнішніх рис.

Дієслівні номінативні фразеологізми є найчисельнішими. Книжні одиниці описують різні дії та стани, мають типову будову і рідко демонструють варіативність. Народнорозмовні некомпаративні дієслівні фразеологізми стосуються дій та станів, пов'язаних із людиною, серед яких часто трапляються евфемістичні форми. Компаративні дієслівні фразеологізми вирізняються більшою семантичною різноманітністю та формують структурно-семантичні моделі, де частіше вживаються особові імена.

Адвербіальні фразеологізми мають обставинне значення та позначають кількість, якість, місце, час і спосіб дії. Варіативність властива лише народнорозмовним одиницям, що дозволяє виділити структурно-семантичні моделі, у яких часто фіксуються вигадані власні імена.

Вигукові фразеологізми з власними іменами зустрічаються лише серед народнорозмовних форм.

ВИСНОВКИ

Проведений всебічний аналіз фразеологічних одиниць із компонентом онімом дозволяє сформулювати такі основні підсумки дослідження:

1. За генетичною ознакою виділяються корінні фразеологізми з власними іменами та запозичені. Корінні фразеологізми походять здебільшого з народнорозмовної мови та рідше з книжно-літературних джерел. Запозичені стійкі вислови представлені переважно античними, біблійними та книжно-літературними одиницями.

2. Фундамент української ономастичної фразеології складають корінні фразеологізми народнорозмовного походження. У них найчастіше зустрічаються особові імена: чоловічі та жіночі, які історично широко вживалися серед нижчих соціальних верств, і більшість з них зберігають популярність і нині. Серед них: Андрій, Василь, Герасим, Гриць, Дмитро, Іван, Михайло, Наум, Омелько, Петро, Пилип, Семен, Тарас, Хома; Агафія, Ганна, Катря, Марина, Настя, Параска, Химка. Ці імена представлені у численних словотвірних варіантах (Андрушка, Івась, Іллюха; Галька, Гапуся, Марися) та часто відображають регіональні фонетичні чи граматичні особливості (Гмитро, Хведір, Яндрух; Хвеська). Найбільше форм мають імена, які активно використовуються серед українців, наприклад: Іван – Іванко, Івась, Івахно, Ваня, Ванько; Параска – Парасочка, Парася, Параня, Пашка. Деякі імена з'являються у фразеологізмах лише в розмовно-побутових формах: Агафія – Гапа, Гапка, Гапуся, Гася, Гаша. Найчастотнішими у фразеології є: Іван, Григорій, Хома, Микита, Агафія, Параска, Катерина.

Прізвища та прізвиська досить часто зустрічаються у фразеологізмах. Більшість із них – власні назви, утворені українськими словотвірними засобами; рідше трапляються запозичені з інших мов: польської, англійської, німецької. За співвіднесеністю з денотатом вони

позначають відомих осіб з історії України та інших країн, регіонально відомі прізвища, а також маловідомі чи забуті. У народнорозмовних фразеологізмах широко вживані топоніми, що позначають українські та іноземні географічні об'єкти.

3. У фразеологізмах античних міфів та культури переважають особові імена – назви міфологічних персонажів. У фразеологізмах біблійного та євангельського походження компонент «власне ім'я» часто виступає у формі відономастичного прикметника (Марсове поле; кари єгипетські, Іудині срібняки).

Фразеологізми книжно-літературного походження (власні українські та запозичені) містять власні назви, які зберігаються у формі, зафіксованій у джерелі, й лише зрідка зустрічаються розмовні варіанти. Деякі біблійні імена стають компонентами народнорозмовних одиниць: Ісус Христос, Адам, Єва, Каїн.

4. Фразеологізація власних імен – це процес їх засвоєння фразеологізмами, на який впливають: частотність і популярність власних назв, поширеність у фольклорі, історичні, соціально-культурні, фонетичні та естетичні фактори, а також народна етимологія та уява. Найбільш фразеологізаційно активні особові імена, що відзначаються поширеністю, частотністю, буденністю та приналежністю до певного соціального середовища. Відомі топоніми фразеологізуються завдяки впливу фактору популярності, відомі прізвища – через історичний чинник; культурно-історичний фактор стимулює фразеологізацію імен з античних міфів, Біблії, Євангелія та літературних джерел.

5. Фразеологізми з компонентом *власне ім'я* утворюються двома шляхами. Народнорозмовні фразеологізми формуються здебільшого через експлікацію – розширення компонентного складу; особливі види експлікації – ономастичні перифрази та евфемізми (поїхати в Храпівку; у Кряківку за бананами). Рідше вони виникають шляхом згортання або імплікації – на основі казок, анекдотів, народних пісень (Ні туди, Микито,

ні сюди, Микито; До роботи в Гриця порвані чоботи). Книжні фразеологізми утворюються лише способом згортання античних, біблійних та літературних сюжетів, деякі біблійні та більшість літературно-художніх фразеологізмів є звичайними цитатами.

6. Власне ім'я у мові має значущість – узуальну та абстрактно-категоріальну, проявляючись у певному семантичному статусі в мовленні. У конкретному контексті воно набуває актуалізованого змісту, перетворюючись на конотативно забарвлений онім. Усвідомлення значенневого статусу власного імені дозволяє вирішити проблему його семантики у фразеології. Власні імена у складі фразеологізмів зазнають складних семантичних змін: вони частково втрачають первинні ономастичні функції, наближаючись до апелювативів та узагальнень. Основою для нових фразеологічних значень залишаються ономастичні властивості: антропоніми пов'язані з людиною, топоніми – з певною місцевістю.

7. Семантичну природу компонента «власне ім'я» у фразеологізмах найточніше передає поняття конотації. Конотації власних імен – це вторинні змістові та емоційно-експресивні нашарування на їх первісне ономастичне значення. Вони часто мають оцінний характер, відображаючи домінуючу суспільну оцінку ознак людей або географічних об'єктів. Визначальну роль у формуванні конотативного забарвлення відіграє перетворення онімів через метафору, метонімію, синекдоху, порівняння та довільну номінацію. Поява конотативних значень зумовлена попередніми значеннями власних імен, фразеологічним контекстом, формою імені та енциклопедичною інформацією про його денотат.

8. Найчастіше конотації проявляються у особових іменах, що входять до народнорозмовних фразеологізмів. Різновиди конотацій (соціально-оцінні, соціально значущі, займенникові) описують людину за різними ознаками. Соціально-оцінні конотації чоловічих та жіночих імен

частіше негативні і рідше позитивні, що пояснюється більш активною реакцією народної уяви на негативні риси. Найпоширеніші негативні конотації для чоловіків: «дурень, нерозумний», «ледачий, халтурник», «нечесний, брехливий», «невдаха, безталанний», «безхарактерний, нікчема»; для жінок: «дурнувата, нерозумна», «лінива», «невміла, неохайна господиня», «неохайно вдягнена», «пліткарка, базіка». Позитивні конотації: чоловічі – «гарний, коханий», «працьовитий, гарний господар»; жіночі – «гарна, вродлива», «розумна, вміла господиня». Займенникові конотації надають фразеологізмам експресивності, замінюючи нейтральні слова на більш яскраві особові імена. Соціально-забарвлені конотації найчастіше пов'язані з ім'ям Іван, яке до фразеологізації асоціювалося зі значенням «бідняк, простий чоловік». Більшість особових імен народнорозмовних фразеологізмів є поліконотативними, маючи різні типи конотацій.

9. Структурно-семантичний аналіз фразеологізмів із компонентом *онімом* дозволив виявити основні типи та моделі таких одиниць. Народнорозмовні фразеологізми здебільшого є комунікативними, рідше – номінативними (субстантивними, ад'єктивними, дієслівними, адвербіальними) та вигуківими.

10. Субстантивні фразеологізми книжного характеру (понад 60) найчастіше позначають людину та все, що пов'язане з нею, рідше неживі предмети, час і простір (усього 20 семантичних груп). Ці фразеологізми побудовані за трьома типовими структурними моделями (відономастичний прикметник + іменник; іменник + особове ім'я; власне ім'я + власне ім'я) і дуже рідко засвідчують лексичні варіанти.

14. Народнорозмовні фразеологізми субстантивного типу (їх близько 100) за семантикою співвідносяться з різними характеристиками людини (переважно негативними) і зрідка позначають предмети та явища. Усі ці фразеологізми мають типову структурну організацію (прикметник + особове ім'я; особове ім'я + прикметник;

відономастичний прикметник + іменник; власне ім'я + прикметник + іменник), відзначаються широким діапазоном варіювання і групуються навколо чотирьох структурно-семантичних моделей (три з них мають значення “дурна, недалека людина”). Особливо часто у таких фразеологізмах уживаються особові імена *Дуня, Альоша (Альоха), Вася*.

15. Ад'єктивні фразеологізми з власними іменами репрезентовані порівняльними зворотами, основу яких становлять фразеологізми народнорозмовного характеру. У їх складі особливо часто фіксуються особові імена і дуже рідко прізвища та прізвиська й топоніми. Семантика цих фразеологізмів спрямована на негативну характеристику людини, її розумових здібностей, внутрішніх та зовнішніх рис. Виділяються три структурно-семантичні моделі фразеологізмів, у складі яких фіксуються здебільшого особові імена.

16. Серед номінативних фразеологізмів найчисельнішими є дієсловні. Книжні одиниці такого типу позначають різноманітні дії та стани, мають типову структурну організацію (дієслово + власне ім'я) і рідко репрезентують явище варіантності. Народнорозмовні фразеологізми некомпаративної структури позначають різні дії та стани, пов'язані з людиною. Серед них найчастіше зустрічаються одиниці евфемістичного плану з загальним значенням ‘смерть’ (виділено дві ССМ) і “бути божевільним, дурнуватим, недалеким” (три ССМ). Дієсловні фразеологізми компаративної структури відзначаються більшою різноманітністю семантики. Ці фразеологізми характеризують людину у негативному плані і утворюють з цими значеннями 11 структурно-семантичних моделей, у складі яких частіше вживаються особові імена.

17. Адвербіальні фразеологізми з власними назвами мають обставинну семантику і позначають кількість, якісні ознаки, місце, час, спосіб дії. Варіантність властива тільки для народнорозмовних фразеологізмів цього типу, на основі чого виділяються шість структурно-семантичних моделей. У складі цих моделей особливо часто вживаються

вигадані власні імена.

18. Вигукові фразеологізми з власними іменами виділяються тільки серед народнорозмовних одиниць. У їх складі фіксуються найчастіше особові імена, рідше топоніми й прізвища. Ці фразеологізми виражають різні почуття та волевиявлення людини (схвалення, побажання, здивування, спонукання до дії, розчарування та ін.), але найбільше одиниць засвідчено на позначення агресії, роздратування, погрози. Особливою ознакою простих речень, на основі яких побудовані вигукові фразеологізми, є вживання дієслів-присудків у формі наказового способу, необмежене використання емоційно-експресивних часток. Виділяється п'ять структурно-семантичних моделей цих фразеологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адамова, Кучер 1990: Адамова Л. М., Кучер И. М. Роль заглавия в раскрытия идейного содержания произведения. *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.). Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика*. Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 93–94.
- Ажнюк 1984: Ажнюк Б. М. Англійські фразеологізми з власноіменним компонентом. *Мовознавство*. 1984. №6 С. 61–65.
- Аксамітов 1978: Аксамітаў А. С. Беларуская фразеалогія. Мінск: Вышейш. шк., 1978. 223 с.
- Алефіренко 1987: Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1987. 137 с.
- Алефіренко 1976: Алефіренко М.Ф. До питання про структуру компаративних фразеологізмів української мови. *Питання словотвору і граматичної структури української мови: Зб.наук.ст.* Дніпропетровськ, 1976. С. 43–52.
- Бабич 1990: Бабич Н. Д. Характер мотивованості фразеологізмів з компонентами – власними назвами у східнослов'янських мовах. *Шоста респ. ономастична конф.: Тези доп. і повідомл. Т. II*. Одеса, 1990. С.10–11.
- Баран 1997: Баран Я. А. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ, 1997. 176 с.
- Білецький 1972: Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания. (Ономастика). Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1972. 211 с.
- Бешкарева 2000: Бешкарева О. Особливості прагматичного компонента лексичного значення в структурі особового імені. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип.29*. Львів, 2000. С. 124–129.
- Беліцька 2000: Беліцька Є.М. Конотомізація онімів як лексико-семантичний процес. Автореф. дис. ... канд.філол.наук. Донецьк, 2000.

23 с.

- Бойко, Познанська 1993: Бойко О.М., Познанська В.Д. Конотативні особові імена у складі фразеологізмів народнорозмовного походження. *Українська мова. Теорія і практика: Темат. зб.наук.пр.* Київ: ІЄДО, 1993. С. 98–106.
- Венжинович 2018: Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
- Галич 1990: Галич В.М. Перехід апелятивної лексики у власну як засіб естетизації дійсності у творчості О.Гончара. *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.). Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика.* Одеса:Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 109–110.
- Ганжело 2016: Ганжело С. Імплікація як засіб структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць німецької мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Вип. 146.* Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2016. С. 274–277.
- Горбань, Іванова 1990: Горбань В.В., Іванова Е.Б. Семантика заглавия и теста (на матеріалі произведений А.П. Гайдара). *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.). Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика.* Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 111–112.
- Гродзинський 1973: Гродзинський Евгениуш. Очерк общей теории имен собственных. (Краткое содержание). *Grodziński Eugeniusz. Zarys ogólnej teorii imion własnych.* Warszawa, 1973. С. 291–298.
- Доломан, Ільченко 1991: Доломан С.Є. Ільченко В.І. Про деякі способи стилістичного використання антропонімів у поезії та в публіцистиці. *Журналістика. (Преса, телебачення, радіо).* Київ: Либідь, 1991. Вип. 23. С. 114–125.

- Івченко 1996: Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків: «Око», 1996. 160 с.
- Ільченко 2003: Ільченко В.І. Експресія імені в засобах масової інформації / Київський нац. ун-т імені Т.Шевченка, Ін-т журналістики. Київ: Інститут журналістики, 2003. 64 с.
- Ільченко 1996: Ільченко В.І. Експресія імені та «елітарність стилю». *Журналістика й проблеми формування нової політичної еліти в посткомуністичних державах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: Інститут журналістики, Фондація «Суспільність», 1996. С. 53–54.
- Ільченко 2003а: Ільченко В.І. Особливості тропеїчного вживання імен у ЗМІ / Київський нац. ун-т імені Т.Шевченка, Інститут журналістики, 2003. 64 с.
- Калашник 1985: Калашник В.С. Фразотворення в українській мові. Харків: Вища шк., 1985. 177 с.
- Карпенко 1975: Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики. (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ, 1975. Вип. 13. С. 4–10.
- Карпенко 1973: Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 10. С. 23–30.
- Карпенко 1974: Карпенко Ю.Ю. Про критерії поділу власних і загальних назв. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. 1974. Вип. 10. С. 3–10.
- Колесник 1999: Колесник Н. С. Особові імена – об'єкт дослідження фольклорної антропоніміки (теоретичні проблеми). *Slavica та Baltica в ономастиці України*. Київ, 1999. С. 124–129.
- Кравчук 1997: Кравчук А. М. Семантизація ономастичного компонента польських усталених зворотів. *Славістичні студії*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1997. Т.1: Матер. V-го Міжнар. славістичного колоквиуму (Львів, 14–16 травня 1996 р.). С. 54–56.

- Кравчук 1999: Кравчук А. М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 20 с.
- Кравчук 1999а: Кравчук А. М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: Дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 251 с.
- Критенко 1966: Критенко А. П. До теорії власних назв. *Ономастика: Респ. міжвідомч. зб.* Київ: Наук. думка, 1966. С. 16–28.
- Кухаренко 1990: Кухаренко В. А. О системном характере антропонимии национальной художественной литературы. *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.): Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика.* Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 124 – 125.
- Леві-Строс 2000: Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з французької. Київ: Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
- Левченко 2007: Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01; 10.02.02. Київ, 2007. 30 с.
- Макаренко 1991: Макаренко Є. А. Соціальна експресія української публіцистики. *Журналістика. (Преса, телебачення, радіо).* Київ: Либідь, 1991. Вип. 23. С. 132–140.
- Маркітантов 1990: Маркітанов Ю. А. Ономастика, фразеологія, поетический текст. *Шоста респ. ономастична конф.: Тези доп. і повідомл. Т. II.* Одеса, 1990. С. 60–70.
- Масенко 1990: Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
- Медведєв 1977: Медведєв Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо? Харків: Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1977. 231 с.
- Мороз 2011: Мороз О. А. Семантика та структура номінативних фразеологічних одиниць з компонентом «власне ім'я». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені*

- М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 8. С. 353–360.*
- Мороз 2002: Мороз О.А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно- семантичний аспект [Text]: автореф. дис. . канд. філол. наук : 10.02.01 / О. А. Мороз ; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2002. 19 с.
- Мисик 1990: Мысык С.Г. ИС в структуре когнитивной деятельности. *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.): Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 60–61.*
- Пасік 1998: Пасік Н. М. Власні назви як етнокультурний компонент українських фразеологізмів та паремій. *Мова і культура: Матер. п'ятої міжнар. наук. конф. Т. II. Київ, 1998. С. 84–89.*
- Пасік 1998а: Пасік Н. М. Про деякі історико-культурні антропоніми в складі українських паремій. *Антропоцентричний підхід у дослідженні мови: Матер. VII міжнар. Карських читань. 13–14 травня 1998р. Ніжин, 1998. С. 92–95.*
- Пономаренко, Кравченко 1990: Пономаренко Т. В., Кравченко М. Ф. Семантические и словообразовательные особенности ономастических лексических единиц со значением «отношение». *Шоста республіканська ономастична конференція (4–6 грудня 1990 р.): Тези доповідей і повідомлень. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. С. 69–70.*
- Потебня 2022: Потебня О. О. Поетика, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесности) / Переклад: А. Жемаковський. Львів: Апріорі, 2022. 136 с.
- Сафронова 1997: Сафронова О. В. Біблійні власні назви у складі ад'єктивних компаративних фразеологічних одиниць. *Мовознавство.*

1997. № 4–5. С. 52–57.

- Сафронова 1997а: Сафронова О.В. Структура і семантика фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом біблійного походження у сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 19 с.
- Скрипник 1970: Скрипник Л. Г. Власні назви в українській фразеології. *Мовознавство*. 1970. № 2. С. 54–66.
- Скрипник 1968: Скрипник Л. Із таємниць фразеології. *Мовознавство*. 1968. № 2. С. 75–76. № 4. С. 80–81.
- Скрипник 1973: Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 280 с.
- Скрипник, Дзятківська 1996: Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 1996. 337 с.
- Тарасова 2017: Тарасова А. В. Відтворення англійських компаративних фразеологізмів в українських перекладах: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16. Дніпропетровськ., 2017. 220 с.
- Тодор 1994: Тодор О.Г. Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 64–69.
- Ужченко, Авксентьев 1990: Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 167 с.
- Ужченко 1993: Ужченко В. Д. Власні назви як основа формування української фразеології. *Проблеми філології: Зб. наук. пр., присвячений 70-річчю ін-ту*. Луганськ, 1993. С. 84–91.
- Ужченко 1994: Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Автореф. дис. ... докт. філол. наук, 1994. 34 с.
- Ужченко 1993а: Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Дис. ... докт. філол. наук. Дніпропетровськ, 1994. 453 с.
- УМЕ 2000: Українська мова. Енциклопедія . Київ: Укр. енцикл., 2000. 752 с.

- Худаш 1977: Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наук.думка, 1977. 236 с.
- Чучка 1984: Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови. *Мовознавство*. 1984. № 6. С.49–56.
- Щербань 1974: Щербань Н. П. Антропоніми у складі фразеологічних одиниць (на матеріалі сучасної німецької мови). *Мовознавство*. 1974. № 6. С. 73–76.
- Pierce, Ch. S. Logic as Semiotic: the Theory of Signs. *Buchler J. Philosophical writings of Peirce*. New York: Dover Publications, 1955. P. 60–73.